

Győrffy Erzsébet

Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén

1. A folyóvíznevek problematikájával a korábbiakban több írásomban is foglalkoztam.¹ Mindeztáig a kutatásaim középpontjában a nevekben megjelenő szemantikai tartalmak földérítése állt. Az azonban, hogy egy-egy víznévben milyen funkció jelenik meg, azaz hogy milyen motiváció alapján kap nevet az adott folyó, alapvetően nem nyelvi, hanem nyelven kívüli tényezők függvénye. Ennek a vizsgálati lehetőségnek a fontosságát egyáltalán nem kétségbe vonva úgy vélem, amennyiben tisztán nyelvi síkon kívánunk ismeretekhez jutni a folyóvízneveinket illetően, elsősorban azok nyelvi megformáltságára kell figyelmünket fordítani, azaz a nevet alkotó nyelvi elemek, lexémák és toldalékmorfémák alapos vizsgálatát kell elvégeznünk.

E megfontolások alapján jelen tanulmányomban az ómagyar kori víznevek egy szűkebb csoportjának, a Sajó vízrendszerét alkotó folyóvízneveknek a lexikális-morfológiai leírását kívánom elvégezni. Az Árpád-kori történeti adatok elsődlegesen mint lexikális szerkezetükben azonosítandó névformák állnak előttünk. A névnyomozásnak ugyanis az első fázisa mindig az, hogy a nevet alkotó elemeket azonosítjuk, s csak ezután rendelhetünk hozzájuk névrészfunkciókat, illetve kutathatjuk történeti (keletkezéstörténeti, valamint változási) jellemzőiket. Ez a három fázis azonban természetesen csak teoretikusan különíthető el a kutatásban, hiszen a lexéma azonosítását a funkció és a névrendszer valószínűsíti.

A lexikális elemek, illetve toldalékmorfémák vizsgálata és bemutatása tehát nem nélkülözheti az általuk kifejezett szemantikai tartalmaknak, valamint a nevek létrehozásában szerepet játszó morfológiai, jelentéstani és szintaktikai névalkotási szabályoknak az érintését sem. A három szempont együttes bemutatásával ugyanis még differenciáltabban láthatjuk a víznevek szerkezeti felépítését, illetve nagyobb távlatból a víznévadás szemantikai és lexikális bázisának, valamint a névalkotási szabályoknak az összefüggéseit. Dolgozatomban ezeket az összefüggéseket a nevek lexikális szerkezete felől kiindulva ugyancsak igyekszem feltárni.

¹ Ehhez lásd GYÖRFFY 2002, GYÖRFFY–RESZEGI 2003.

Bármiféle helynévvizsgálat két alapvető feltétel teljesülésével lehet csupán eredményes: megfelelő forrásanyag és a célok eléréséhez alkalmas elméleti keret szükségeltetik hozzá. E feldolgozás névállománya GYÖRFFY GYÖRGY “Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkája (Gy.) idevágó vármegyéinek (Abaúj, Borsod, Gömör és Kis-Hont vármegyéknek), illetve VLADIMÍR ŠMILAUER “Vodopis starého Slovenska” című művéből (Š.) a Sajó vízrendszerét bemutató fejezetnek az adatait felhasználva állt egybe. Az így kialakított adattár 300 denotátum több mint 1000 adatát tartalmazza.

A lexikális-morfológiai analízis során elméleti keretül a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési tipológiát alkalmaztam (1993), így a névstruktúrák leírásához szükséges fogalmakat (például névrész, névelem) az ő definíciói szerint használtam. Az elemzés alapjául az általa megadott lexémakategóriákat vettem, az egyes lexémacsoportokon (például növénynév, állatnév stb.) belül azonban a jelöltség szerint — azaz hogy a lexémához kapcsolódik-e a névben valamilyen grammatikai eszköz — további alcsoportokat különítettem el (jelölt és jelöletlen), így az itt bemutatásra kerülő rendszer bizonyos pontokon eltér a modelltől. A *Pisztrángos-patak* víznév *pisztrángos* lexémája az alapmodellben például a képzett melléknevek között szerepelne, a dolgozat rendszere azonban ezt a lexémát az állatnevek csoportjába, azon belül a jelölt lexikális elemek közé sorolja. Ez az eljárás azzal magyarázható, hogy ily módon az azonos szerepű nevek, névrészek egymás mellett kerülhetnek tárgyalásra, s így az egyes névrészfunkciókhoz tartozó nyelvi kifejezőmódokat, illetve keletkezés-történeti kategóriákat egyszerre láthatjuk. Ebből következően viszont a példában szereplő *-s* képzőt nem melléknév-, hanem a helynévalkotásban a névrészek viszonyát jelölő képzőnek tekintem.

Az elemzésben az alkalmazott modell szemléletének megfelelően szerkezeti szempontból egy- és kétrészes neveket különíték el. Az általam vizsgált névkorpuszban az egy- és kétrészes nevek aránya 42 : 58.

2. A z e g y r é s z e s v í z n e v e k lexikális-morfológiai felépítése

2.1. J e l ö l e t l e n lexémát tartalmazó (egyrészes) víznevek

A Sajó vízgyűjtő területén előforduló egyrészes víznevek szinte kizárólag jelöletlenek, azaz semmiféle formánssal nincsenek ellátva. A név alapjául szolgáló lexéma lehet köznévi, melléknévi, illetve tulajdonnévi, amely kategóriát speciális névbeli szerepe alapján célszerű elkülönítve tárgyalni.

2.1.1. Köznévi nevek a nevek kisebb részében találkozunk: ezek részben vízrajzi köznevekkel, részben növény- és állatnévvel azonosíthatók.

A helyfajtájának a megjelölésére szolgáló vízrajzi köznevek viszonylag kis számban szerepelnek a korpuszban, s pusztán földrajzi köznévként való előfordulásuk felveti a köznévi említés gyanúját is. Az oklevél szövegezése alapján azonban bizonyára tulajdonnévként funkcionál a *patak*, illetve a *sár* földrajzi

köznév a következő esetekben: 1299: per fluvium *potok* vocatum (Gy. 1: 794), 1245/1423: fluvius *Saar* qui oritur de *Sayoo* (Gy. 2: 520). Ezzel szemben az 1291: in eodem *patak* (Gy. 2: 532), 1291: in meatu eiusdem *pathak* (Gy. 2: 501), +1294/1471: iuxta 1 *Eer* (Gy. 2: 507) típusú szerkezetek *patak* és *ér* lexémája gyaníthatóan nem tulajdonnév. Találkozunk azonban olyan adatokkal is, melyekről nehéz eldönteni, hogy köznévi avagy tulajdonnévi értékkel bírnak-e: +1294/1471: in ipso prato iuxta *Eer* quod vulgariter dicitur (Gy. 2: 507).

Pusztai növénynevből, a szláv eredetű *csermelye* 'bíborvörös virágú gyomnövény' lexémából születhetett meg a *Csermelye* patak neve. KISS LAJOS valószínűbbnek tartja azt a lehetőséget, hogy maga a víznév szláv eredetű, töveként pedig az ósszláv *-*brmb* 'féreg; vörös szín' főnevet gyanítja. Emellett azonban megjegyzi azt is: minthogy a név a folyó víz csörgedezésének képzetét idézheti fel tudatunkban, belőle a magyarban 'forrásból táplálkozó kis vízfolyás' jelentéssel bíró köznév lett (vö. FNESz). Amennyiben a köznévvé válás már az ómagyar korban megtörtént, a név a korábban tárgyalt *Sár* és *Patak* víznevekkel mutat hasonlóságot lexikális szerkezetének megítélése szempontjából.

A *Nyest* víznév esetében a pusztai állatnévi eredet mellett felvetődhet a pusztai személynévi származtatás lehetősége is. A személynévi kategóriába való besorolás mellett szólhat az, hogy állatnévből nem ritkán alakultak személynévek (vö. 1212: *Nesta* személynév: OklSz.), s ilyenformán a *Nyest* név állatnévi eredetű személynévi áttételén keresztül is víznévvé válhatott. Mindazonáltal pusztai személynévnévi víznévként való előfordulása nagyon ritka, rendszertanilag ez a névalkotási mód nem jellemző a víznevekre. Így a *Nyest* víznévben talán inkább állatnévi lexémát azonosíthatunk, noha a személynévi eredet sem példa nélküli (vö. a 2.1.3. pontban tárgyalt nevekkel).

2.1.2. A Sajó vízgyűjtő rendszerének neveiben személynévek és helynevek képviselik a jelöletlen tulajdonnévi lexémák kategóriáját.

Feltehetően személynévből, mindenféle formáns hozzáadása nélkül, metonimikusan jöttek létre a *Domonok* és a *Petenye* víznevezések. ŠMILAUER szerint a *Domonok* víznév a *Dominicus* személynév rövidült, kicsinyítő képzős személynévi származékából magyarázható (Š. 396, 489), a *Petenye* névben többen a *Pete*, *Petenye* személynévet gyanítják (vö. FNESz. *Alsópetény*, TÓTH V. 2001a *Petend*, Š. 495). A személynévekhez funkcionális kategóriaként többnyire a birtoklás kifejeződése társítható, a víznevek esetében azonban a névadás motivációja inkább az lehetett, hogy a víz az illető személy birtoka mellett vagy birtokán folyt keresztül. Minthogy azonban ez a szemantikai jegy a víznevekre még ilyen megszorítással sem nagyon jellemző, a településnevek körében viszont a korai ómagyar korban az egyik leggyakoribb egyrészes névtípusnak tűnik, nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a látszólag pusztai személynévből alakult víznevek valójában településnévi közvetítéssel lettek vizek elnevezéseivé, azaz személynév > településnév > víznév többszörös metonímiáról beszélhetünk.

Ilyen változásviszony esetén persze nem valamiféle birtokosi funkció megjelenését láthatjuk bennük, hanem lokális viszony kifejeződését: a **Domonok* nevű településen átfolyó patak ugyancsak a *Domonok* nevet viseli. A vázolt folyamat valószínűségét azonban kétségkívül csökkenti az a tény, hogy a kérdéses területen *Domonok* és *Petenye* településneveket nem tudok adatokkal igazolni.

A fentiekéhez hasonló a *Szalók* víznév esete is, itt azonban a szakirodalomban eltérés mutatkozik a személynévi háttér eredetének a megítélésében. Egyes kutatók véleménye szerint a *Szalók* helynevek alapjául minden bizonnyal a szláv *Slavek* személynév szolgált (vö. FNESz. *Abádszalók*, Š. 408, 493), BENKŐ pedig azt feltételezi, hogy a *Szalók* lexéma nemzetségnév volt (vö. 2003: 61).

A Sajó vízgyűjtő rendszerét alkotó nevek létrejöttében a már meglévő helynévi lexémák ugyancsak szerepet játszottak. A létező helynevek a megszülető névben kétféle funkcióval bírhatnak: állhatnak egyrészt megnevező szerepben, és utalhatnak másrészt a víznek egy más helyhez fűződő viszonyára is.

Az előbbi funkcionális jeggyel a jövevénynevek jellemezhetők. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa körükből: a Sajó vízvidékén német eredetű például a *Konseifen*, szláv a *Helenna* és a *Szirna*, germán a *Hernád*, óeurópai lehet a *Misza*.² A magyar helynévadás ezeket a lexémákat nem vonta be a névadásba, pusztán kiegészítette velük a névállományt.

Pusztá helynévből lett, lokális viszonyra utaló vízneveinket a településnév > víznév keletkezéstörténeti változással írhatjuk le, azaz az ilyen lexikális struktúrájú nevekkel jelölt vízfolyások a megnevezett település mellett folynak el vagy ott erednek. Településről kaphatták metonimikusan a nevüket a *Bást*, *Hanva*, *Kesző*, *Nandrás*, *Nyésta*, *Pocsaj*, *Pocsim*, *Szilva* patakok. Minthogy a *Bást*, a *Nyésta* és a *Nandrás* helynevek biztosan, a *Pocsaj* és a *Pocsim* pedig nagy valószínűséggel pusztá személynévből származtathatók (vö. a FNESz. és TÓTH V. 2001a megfelelő szócikkeivel), a víznév és a településnév viszonyában az utóbbi elsődlegességét gyaníthatjuk. Ugyanúgy személynév > településnév > víznév metonímiát sejtethünk tehát e nevek mögött is, mint ahogyan ennek a lehetőségét már korábban, a személynévi lexémából alakult víznevek kapcsán felvetettük. A *Hanva* esetében a víznév másodlagosságát a településnévhez képest az indokolhatja, hogy a helynév végső soron a *Hanva* nemzetségnévre vezethető vissza (vö. FNESz.), márpedig a nemzetségnév > víznév típusú változás egyáltalán nem jellemző, a településnevek körében viszont meglehetősen gyakori (például *Bél*, *Koppány*, *Lippó*, *Vezekény*; vö. FNESz.). Ugyanezt a megállapítást tehetjük a törzsnév > helynév alakulással kapcsolatban is, így a *Kesző* víznév ~ településnév korreláció esetében — mivel egyetlen példát sem ismerünk közvetlenül törzsnévből való víznévre — szintén a településnevet kell elsődlegesnek tartanuk. ŠMILAUER a településnév > víznév változást tartja valószínűbbnek a

² A terület jövevény vízneveiről lásd bővebben PÓCZOS 2003.

Szilva esetében is (vö. Š. 409, 482), noha a növénynevek víznévvé alakulása lényegesen jellegzetesebbnek látszik, mint a településnévként való jelentkezésük. Másrészt azonban növénynevek jelöletlen formában általában ritkábban válnak névvé, mint formánssal ellátva: az általam vizsgált terület egy- és kétrészes nevei körében pedig a növénynévi lexéma — e kérdéses névtől eltekintve — minden esetben -s helynévképzővel ellátva vált víznévvé.

Mindezekről azért láttam célszerűnek ilyen részletességgel (a nevek etimológiai hátterére kitérve) szólni, mivel a szakirodalomban jellemző felfogás szerint “a teljesen megegyező alakú lexémákat tükröző víznév : településnév viszonyban nemcsak a településnév másodlagossága az általános szabályszerűség, hanem az is, hogy — a névadás történeti–lélektani–kommunikációs sajátosságai következtében — a kérdéses víz mellett, illetőleg nagyobb víz esetén annak adott szakaszán a vele azonos nevű település kronológiailag általában az első” (BENKŐ LORÁND 1998: 155; a témához lásd még BENKŐ 1947, 1997: 65, BÍRÓ 1999: 36). Az elsődlegesség megítélését bizonyos nevek esetében azonban — mint láttuk — névrendszertani érvek is segíthetik.

2.1.3. Egyetlen jelöletlen melléknév szerepel a korpuszt alkotó víznevek között: a víz mozgását kifejező *Sebes* név.

2.1.4. Szószerkezetet tartalmazó víznevek

A víznevekre nem nagyon — eddigi vizsgálataim alapján mondhatni egyáltalán nem — jellemző, hogy a névadók szószerkezetet használnának fel valamilyen funkció kifejezésére. A Sajó vízrendszerének nevei között is csupán a víz környékének a növényzetére utaló *Vörösalma* névben találkozunk minőségjelzős szerkezettel. A név egyrészes víznévként való értelmezését támogatja, hogy — noha *vörösalma* növénynevet nem ismerem a régiségből — a *vörös* ~ *veres* számos növénynév előtagjaként szerepel (vö. OklSz., RMGl.). Emellett felvetődhet a névnek kétrészes névként (*Vörös-Alma*) való elemzése is: ezt a névszerkezetet azonban az adatállomány nem támasztja alá, mivel *Alma* víznévvel nem találkozunk az elemzett területen.

2.2. Morfológiailag j e l ö l t lexémát tartalmazó (egyrészes) víznevek

Az egyrészes víznevek körében jóval kevesebb toldalékkal ellátott alakokkal találkozhatunk a Sajó vízgyűjtő területéről való adatok között, mint toldalék nélküli formával. E képzett nevek alapszava lehet főnév és ige.

A főnevek esetében a jelöltséget mindig -s képző képviseli.³ A név alapjaként többnyire a víz környékére utaló növény- (*Almás*, *Halyagos* < *halyag* 'hó-

³ A korai ómagyar kori helyneveink között szép számmal találkozunk -s helynévképzősökkel. B. LŐRINCZY ÉVA önálló monográfiát szentelt az ómagyar kori -s és -es képzővel alakult nevek rendszertani vizsgálatának (1962). A monográfia külön alfejezete foglalkozik a közszókból lett földrajzi nevekkel, melyekről a szerző kijelenti, hogy “a képzőcsalád alakulásának kutatása szempontjából sokkal lényegesebb a vizek, helyek, térszínformák természeti adottságaira mutató közszókból lett helynevek csoportja” (85), mint a pusztá személynévből lett földrajzi nevek.

lyagfa', *Mogyorós, Nádas*), illetve állatnévi (*Halas*) lexéma szerepel. Emellett találkozhatunk anyagnévi közszóval is: a víz mocsaras voltára utaló *Sáros* és a vízben található anyagot vagy a víz tisztaságát kifejező *Aranyos* elnevezésekben. Ebbe a kategóriába sorolandó a víz hanghatására utaló *Hangos* víznév is.

Ige az alapja a *Forród*, valamint bizonyára a *Szartos* és a *Szekcső* vízneveknek is. A *Forród* a *forr* 'zubog' ige folyamatos melléknévi igenevének a *-d* helynévképzős⁴ származéka lehet, s az elnevezés a víz zubogó hangjára utalhat. A *Szartos* név talán a *szarat* (< *szarik*) ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult, s annak *-s* képzős származékából magyarázható (*szaratós* > *szartos*).⁵ A név így azt fejezheti ki, hogy a víz gyakori hasmenést okozott az állatoknak. A *Szekcső* a *szökik* 'ugrik' ige gyakorító képzős *szökösik* származékának folyamatos melléknévi igeneve lehet, jelentése 'sebesen, fodrozva haladó'.⁶

3. A k é t r é s z e s v í z n e v e k lexikális-morfológiai felépítése

B. LÓRINCZY ÉVA mellett D. BARTHA KATALIN is vizsgálta a formáns funkcióit, illetve e funkciók megoszlását (1958). Kutatásai szerint a képző a következő jelentésárnyalatokkal bír: a) kicsinyítés-becézés, b) valamivel való ellátottság (nomen possessoris), c) gyűjtőnévképző, d) foglalkozásnévképző, e) előfordul továbbá '-féle, -szerű' jelentésben, f) *-ó, -ő* képzős melléknévi igenévhez járulva pedig tulajdonságot jelöl (vö. i. m. 106–7, illetve B. LÓRINCZY 1962: 85–95). Az *-s* helynévképző szerepe az ellátottságot kifejező és a gyűjtőnévképző funkcióból fejlődhetett ki másodlagosan (lásd ehhez még TNyt. I, 255, KISS L. 1997: 184).

⁴ A *-d* képző helynévképző funkciójúvá válása két irányból történhetett: a) kicsinyítés – személynévképző – helynévképző, b) valamivel való ellátottság – helynévképző (vö. HAJDÚ 1981). A *-d* képzős helynevek egy része tehát személynévi eredetű: a korai ómagyar korban ugyanis a pusztai személynév helynévvé alakulása általános településnév-adási mód volt, így számos *-d* személynévképzőt tartalmazó személynév válhatott helynévvé, ez pedig elősegítette, hogy a formáns új funkcióval töltődjenek fel (vö. ehhez D. BARTHA 1958: 105, TNyt. I, 254, KISS L. 1997: 184). A nevek másik részében a *-d* képző eredetileg a valamivel való ellátottságot fejezi ki (azaz nomen possessoris képző), s leggyakrabban növényt vagy állatot jelölő alapszóhoz járult (vö. D. BARTHA 1958: 101–2, 105, TNyt. I, 253–4, KISS L. 1997: 184). Itt kell megjegyezni, hogy a két alakulási mód közül és a képzők eredeti funkcióját tekintve a víznevek esetében ez utóbbi eshetőség tekinthető általánosnak (lásd például a *Nyárád, Disznód* stb. vízneveket). E kétirányú fejlődés miatt KRISTÓ GYULA szerint "rendkívül nehéz megállapítani, hol húzható meg a minősítés [...] szempontjából a *-d* kicsinyítő-becéző, valamint a helynévképző funkciója közötti határvonal" (1976: 85), azonban ennél is nehezebb a személy- és a helynévképzői szerep között különbséget tenni (vö. TÓTH VALÉRIA 2001b: 53).

⁵ Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy amennyiben a név valóban ilyen struktúrájú, az esetben a *tő* ige képzői eredetű magánhangzójának a rövideése az *-s* melléknévképző előtt feltétlenül szokatlan. Talán az *-s* képzővel alakult *-os* végű nevek (vö. *partos, martos*) analógiájára rövidíthetett meg a két nyílt szótagos tendencia eredményeként előállt (s az eredeti funkcionális tartalmától minden bizonnyal távol került) *Szartós* forma. (Vö. még: e jelenség például a népnyelvben a *pirítós* ~ *pirítos* formában ugyancsak fellelhető.)

⁶ KISS LAJOS mindamelllett feltételez egy — ugyanilyen módon, azaz a *szökik* igéből levezetett — *szekcső* földrajzi köznevet is 'sebesen, fodrozva haladó víz, sellő, zuhatag; gázló' jelentéssel (1994: 13). Amennyiben nézetét elfogadjuk, a név az előbbieken tárgyalt típusba, a *Sár, Partak* nevek sorába illeszthető be.

A Sajó vízrendszerének kétrészes neveit főtagjuk szerint két csoportba sorolhatjuk: ebben a pozícióban állhat egyrészt vízrajzi köznévi, másrészt szerepelhet a névrendszerben meglévő másik víznév. A bővítményi részek körében szintén alcsoportok állapíthatók meg: találkozunk melléknevekkel, köznevekkel (állat- és növénynevekkel, vízrajzi köznevekkel, anyagnevekkel) és tulajdonnevekkel (személy- és helynevekkel).

3.1. A kétrészes víznevek főtagjának lexikális-morfológiai jellege

3.1.1. A Sajó vízrendszerének messze legnagyobb szerkezeti csoportját a jelzős szerkezetű, földrajzi köznévi utótaggal rendelkező kétrészes víznevek adják. A kategóriába tartozó nevek vízrajzi köznévi arculata gazdagabb, mint az egyrészeseké: az ott említett két lexémán (*patak*, *sár*) kívül az *aszó*, *ér*, *séd*, *víz* földrajzi köznevek is részt vettek a nevek megalkotásában: például *Kietlen-aszó*, *Száraz-ér*, *Kabala-sár*, *Hideg-séd*, *Radik pataka*, *Kacsá vize* stb. Utótagként leggyakrabban a *patak(a)* lexémával találkozhatunk: a toldalék nélküli és a birtokos személyjeles, azaz a jelöletlen és a jelölt forma megoszlása pedig egyharmad : kétharmad arányú. Jelölt formával a többi vízrajzi köznévi körében csak az *ér* (Várad *ere*) és a *víz* (Balog *vize*) esetében találkozunk.

A kétrészes, földrajzi köznévi utótagú helynevek funkcionális tekintetben kétféleképpen lehetnek: előtagjuk kifejezheti a hely valamely sajátosságát (S+F struktúrájú neveket hozva létre), illetve állhat megnevező szerepben (M+F szerkezetet eredményezve). A két szerkezeti csoportot összevetve, a nevek utótagját tekintve jellegzetes különbségeket tapasztalhatunk. A sajátosságot kifejező nevek utótagjaként minden fentebb említett köznévre találunk példát, a megnevező szerepű előtaggal rendelkező nevekben ugyanakkor csupán a *patak* és a *víz* lexéma szerepel második névrészként. Az előbbi csoport helyneveinek földrajzi köznévi utótagja a nevek több mint felében (56%-ában) alapalakban látható, ezzel szemben a másik kategória neveinek 82%-a birtokos személyjellel van ellátva. (A különbségek alaposabb bemutatására a bővítményi részek tárgyalásakor még visszatérek.)

3.1.2. A nevek főtagjában előforduló helynévi lexéma mindig önállóan is létező víznév, amelynek a kétrészes névben megnevező szerepe van. E nevek — a Ragály *Szuhája* víznév kivételével — jelöletlen formában vesznek részt a névadásban: *Aszú-Szartos*, *Kis-Balog*, *Nagy-Delne*, *Száraz-Béla*. A csoportba tartozó nevek mindegyike a főtagban megnevezett víz valamely ágának vagy szakaszának a neve.

3.2. A kétrészes víznevek bővítményi tagjának lexikális-morfológiai jellege

3.2.1. Gazdag csoportot alkotnak azok a nevek, melyek bővítményi része jelöletlen melléknév. A nevekben előforduló melléknevek skálája és a mögöttük rejlő funkcionális jegy igen változatos lehet. Találunk közöttük a víz szí-

nére utalókat, mint a *Fehér-patak*, *Fekete-sár*, *Vörös-patak* nevekben, méretet kifejezőket, mint a *Kis-patak*, *Mély-patak*, *Mély pataka*, *Nagy-patak* és a *Kis-Balog*, *Nagy-Balog*, *Kis-Delne*, *Nagy-Delne*, *Kis-Gölnic* nevekben, állapotot fejeznek ki az *Ó-patak*, *Száraz-ér*, *Száraz-patak*, valamint a *Száraz-Béla*, hőmérsékletet a *Hideg-séd*, illetve mozgást a *Sebes-patak* víznevek, a víz relatív helyzetére utal a *Közép-Hanva* névalak.

A melléknevek e nevek esetében vagy megnevező funkciójú pusztá víznévhez, vagy fajtajelölő vízrajzi köznévhöz kapcsolódtak. A vízrajzi köznevek — egyetlen kivételtől eltekintve — jelöletlen alakban állnak. A *Mély pataka* névben a *pataka* birtokos személyjeles alak funkciótlan, a grammatikai elem használata formális.

Talán az *aszú* 'száraz' melléknevet láthatjuk a víz időnként kiszáradó voltára utaló *Aszú-patak* és *Aszú-Szartos* víznevekben (TESz., EWUng. *aszú*). Meg kell azonban említenünk annak az értelmezésnek a lehetőségét is, amely e nevek előtagjaként az *aszó* 'völgy' jelentésű földrajzi köznevet azonosítja. Emellett szól az a tény, hogy a területen találkozunk hasonló lexikális felépítésű névvel (*Áj-patak*).

3.2.2. A névadók viszonylag ritkán használnak fel igei származékokat, i g e - n e v e k e t a nevek alkotásakor. A Sajó vízgyűjtő területén ebbe a kategóriába csupán egyetlen nevet sorolhatunk: befejezett melléknévi igenév található az *Ida* holtágát megnevező *Holt-Ida* víznévben.

3.2.3. Jelöletlen állatnévi lexéma áll a *Farkas pataka*, *Kabala pataka*, *Kabala-sár*, *Kacsa vize*, *Malac pataka* neveknek a víz környékének állatvilágára utaló bővítményi részében. Az előtag elvileg minden esetben értelmezhető állatnévi és személynévi lexémaként is: a bővítmények tehát egyrészt keresztülmehtettek egy állatnév > személynév > "víznév előtagja" változáson, másrészt az állatnév maga is válhatott a víznév előtagjává. Mivel azonban a személynevek a víznevekben jóval ritkábbak, mint az állatokat jelölő szók, inkább ez utóbbi értékben vehetjük figyelembe őket. E nevek alaptagjai — a *Kabala-sár* kivételével — birtokos személyjeles formában szerepelnek, s minthogy valós birtoklásról e nevek esetében nem beszélhetünk, a grammatikai eszköz használata itt is formális, pusztán helynévképző értékű.

A *Pisztrángos-patak* és a *Rákos-patak* víznevekben a víz környékének állatvilágára történő utalás a fentiekől különbözően jelölt állatnévi lexéma felhasználásával történik. A jelöltséget a vizsgált területen leggyakrabban használt formáns, az *-s* helynévképző fejezi ki. Az előző kategóriától eltérően az alaptag mind a két névben pusztá vízrajzi köznévvé.

3.2.4. Növénynév kétrészes víznevek előtagjaként előfordulhat jelöletlen (*Cser-víz*, *Éger-patak*, *Gesztenye pataka*, *Kőrös-patak*), illetve — ennél sokkal gyakrabban — jelölt (*Dobos-patak* < *száldob* 'hárs', *Egres-patak*, *Fü-*

zes-patak, Gyertyános pataka, Kökényes pataka, Körtvélyes-patak, Mogyorós-patak, Mohos-patak, Nádas-patak, Somos-patak, Szilas-patak) alakban is. A jelölt alakok mindegyike -s képzővel van ellátva.

A jelöletlen bővítményi taggal rendelkező nevekről az alaptag tekintetében azt mondhatjuk el, hogy inkább a jelöletlen vízrajzi köznevek jellemzik ezt a kategóriát. A jelölt bővítmények mellett a *patak* ~ *pataka* alaptag megoszlása kétötöd : háromötöd arányú. Ahogy korábban is láttuk már, a jelölt vízrajzi köznevek nem valós birtoklásra utalnak.

3.2.5. A Sajó vízgyűjtő területén nem túl gyakori víznevi struktúra a vízrajzi köznévi előtagból és földrajzi köznévi utótagból álló névszerkezet. Az előtagban szereplő vízrajzi köznevek funkcionális szempontból minden esetben a víz elhelyezkedését fejezik ki: azonban míg az *Áj*-patak (< *áj* 'szűk völgy, medence, szakadék, barlang') és a *Láz*-patak (< *láz* 'tisztás, szénatermő rét, irtvány') nevekben jelöletlen a fajtajelölő vízrajzi köznév, addig a *Megye pataka* és a *Telek pataka* nevek alaptagja birtokos személyjelet visel, amelynek itt a lokális viszony kifejezésében van szerepe (vö. például a *Budapest lakosai* típusú szerkezetek jelentésével; MG. 449). A *Megyes pataka* névben az előtag és az utótag is jelölt: azaz mindkét tag helynévképző elemmel van ellátva.

3.2.6. Csupán néhány névben találkozunk a nyagnévi előtaggal. A népnyelvi *apoka* 'homokkő' lexéma kapcsolódott össze funkciótlan birtokos személyjeles vízrajzi köznévvel az *Apoka pataka* víznevben. A *Köves-ér*, *Köves pataka*, *Székes-patak* és a *Sós-patak* elnevezésekben a bővítményi tag — a több kategória kapcsán is már említett — jelölt formában szerepel. Az utótag lexémája ezek között csupán a *Köves pataka* névalakban szerepel funkciótlan birtokos személyjeles formában.

3.2.7. A személyt vagy csoportot jelölő közszó és földrajzi köznév kapcsolatából alakult nevekre ugyancsak kevés példa akad a vizsgált korpuszban. Jelöletlen népnév (esetleg személynév) összekapcsolódhattott jelölt (*Cseh pataka*), illetve jelöletlen (*Zsidó-patak*) földrajzi köznévvel is. A *Király pataka*, *Prépost pataka*, *Remete pataka* előtagjában foglalkozást, címet jelölő közszó szerepel. A *Szénégető pataka* név előtagja kapcsán is felvetődhet esetleg a foglalkozásnévi magyarázat lehetősége (lásd ehhez Š. 411), de nagyobb a valószínűsége annak, hogy a *szénégető* 'szénégetésre használt hely' jelentésben értelmezhető ebben a helynévben (vö. FNESz. *Alsószénégető*, TÓTH V. 2001a: 138–9).

E nevek kapcsán valós birtokviszony kifejezéséről beszélhetünk, így a birtokos személyjel megjelenése a vízrajzi köznéven — a *Zsidó-patak* elnevezéstől eltekintve, ahol a viszony jelöletlen — funkcionális. E funkciót a víznevekben azonban sajátosan kell értenünk: ezekben a nevekben a birtokviszony utalhat egyrészt arra, hogy a víz az előtagban megnevezett személy földjén folyik ke-

resztül, másrészt arra, hogy a víz elnevezése a halászójog birtokosáról történt; ez utóbbi névadási forma azonban elsősorban tavak esetében figyelhető meg.

3.2.8. A víznevekre nem nagyon jellemző a *s z e m é l y n é v i* előtag, hiszen az ilyen típusú szavakhoz a nevekben meghatározóan kötődő birtoklás kifejeződése nem tipikus szemantikai funkciója a vízneveknek. A Sajó vízgyűjtő területén azonban viszonylag nagy számban fordulnak elő a víznevekben személynévi lexémák is: például *Brúnó* pataka, *Buda*-patak, *Radik* pataka, *Radon*-patak, *Szalma* pataka, *Voson*-aszó, *Zakariás* pataka. Az előtagok funkcionális arculatáról, illetve a velük kapcsolatos keletkezéstörténeti azonosítás problémáiról az egyrészes nevek bemutatásakor már tettem említést. Utótagjukat vizsgálva feltűnhet, hogy bár e nevek kapcsán talán beszélhetünk valamiféle birtoklásról mint funkcionális jegyről, az utótagoknak csupán a fele van ellátva birtokos személyjellel.

3.2.9. A *h e l y n é v i* előtag a bővítmény funkciója szempontjából létrehozhat megnevező funkciójú, illetve sajátosságot kifejező előtagú és fajtajelölő utótagú kétrészes vízneveket (M+F, valamint S+F). Egy névben a sajátosságot kifejező első névrész megnevező funkciójú utótaggal kapcsolódott össze (S+M).

A megnevező szerepű bővítményi előtag lehet a vizsgált helynévrendszer tagjaként szereplő egy-, illetve kétrészes *v í z n é v*. Az egyrészes víznév + vízrajzi köznévi szerkezetű víznevek — amelyek ugyanazt a denotátumot jelölik meg, amit az előtagjukul szolgáló víznév elsődlegesen is megnevez — két csoportba sorolhatók. Az első csoportba azok tartoznak, melyek belső keletkezésű (többnyire településnévből alakult) elsődleges víznévből származnak: (*Gadna* >) *Gadna vize*, (*Herepány* >) *Herepány pataka*, (*Kesző* >) *Kesző pataka*, (*Sajó* >) *Sajó vize*. A másik csoportot az átvett víznevet előtagként tartalmazó nevek alkotják: (*Dubrówka* >) *Dubrówka pataka*, (*Garadna* >) *Garadna-patak* ~ *Garadna pataka*, (*Gölnic* >) *Gölnic vize*, (*Gyekő* >) *Gyekő pataka*, (*Holboka* >) *Holboka pataka*, (*Rakaca* >) *Rakaca pataka*, (*Recske* >) *Recske pataka*, (*Szinva* >) *Szinva pataka*, (*Szitnyice* >) *Szitnyice pataka*, (*Sztinva* >) *Sztinva-víz*. A névpárok kapcsán az egyrészes víznévből kétrészesessé való alakulást, azaz a vízrajzi köznévi utótaggal való kiegészülést leginkább az adatok kronológiája támaszthatja alá: az egyrészes név ugyanis minden névpár esetében korábbi vagy azonos datálású a kiegészült név adataival — bár nem szabad szem előtt téveszteni azt a tényt sem, hogy a nevek előfordulása az oklevelekben esetleges. Egyik típus esetében sem zárható ki ugyanakkor a két névforma párhuzamos kialakulása. Az első csoportban a településnévtől való megkülönböztetés igénye hozhatta létre a kétrészes változatokat, az átvett nevek esetében pedig a többségi névtípusokhoz való alkalmazkodás igénye állhat a változás hátterében. E birtokos jelzős szerkeze-

tekben egyfajta osztály–egyed viszony⁷ jelenik meg, azaz “A kétrészséssé bővült névformában e névrész megnevező szerepe mellett a földrajzi köznévfunkciója ezen nevek második névrészeként az objektum fajtájának megjelölése, ami a pontosabb azonosítást segíti.” (TÓTH V. 2001b: 173).

A fenti névtípus utótagjában — kevés névtől eltekintve — a jelölt forma dominál. E pozícióban csak a *patak* ~ *pataka*, illetve a *víz* ~ *vize* lexémák fordulhatnak elő. A *vize* utótagú nevek feltétlenül külön tárgyalást is igényelnek. A *Balog vize*, *Gadna vize*, *Gölnic vize* típusú nevekben ugyanis talán nem annyira az osztály–egyed, hanem inkább a rész–egész viszony fejeződik ki (vö. MMNy. 344), tehát a kifejezések valójában a *Balog*, *Gadna*, *Gölnic* patakok vizét, s nem magát a patakot jelölik meg. Ha viszont e nevekben a *víz* ~ *vize* köznévfunkció anyagnévi szerepben — vagyis nem földrajzi köznévként — áll, akkor ezeket nem tekinthetjük szerkezetileg a víznevek részének. Azt azonban, hogy a tárgyalt nevekben vízrajzi köznévi vagy anyagnévi lexémaként azonosíthatjuk-e a *víz* ~ *vize* utótagot, nehéz eldönteni (lásd erről BENKŐ 1998: 154).

Három névben kétrészes víznev és földrajzi köznévfunkció összetételére találunk példát a Sajó vízrendszerének a nevei között. Az elsődleges *Fűz-ér* és *Nagy-víz* jelöletlen, illetőleg funkciótlan birtokos személyjeles földrajzi köznévfunkcióval egészült ki: *Fűz-ér-patak* és *Nagy-víz pataka*. A *Hárs-kút pataká*-ban a kétrészes előtag bizonyára folyóvíz forrását jelöli meg. Ez utóbbi bővítményrész azonban nem megnevező, hanem sajátosságjelölő szerepű.

A bővítményként megjelenő helynévfunkció lehet településnévfunkció is: ezekben a nevekben az előtag a víz pontos elhelyezkedésére utal, azaz arra, hogy a névvel megjelölt vízfolyások az előtagként álló településen erednek vagy mellette folynak el. Az előtag jelöltsége szempontjából a csoportba tartozó neveket két alcsoportba sorolhatjuk. A *Balajt pataka*, *Damak pataka*, *Martony pataka*, *Szentkirály pataka*, *Varbó pataka* víznevek bővítményi tagja minden esetben jelöletlen, míg az alaptag szintén minden esetben birtokos személyjellel van ellátva, amely a lokális viszonyra utal. A jelölt településnévfunkció + földrajzi köznévfunkcióval csupán két névfunkció jellemezhető a névanyagban. A *Baski-patak* és a *Fűzi-patak* víznevek *-i* képzős településnévfunkcióval az előtagja azt a funkcionális-szemantikai tartalmat fejezi ki, hogy a víz *Bask*, illetve *Fűzi* település felől jön. A *Fűzi-patak* esetében felvetőd-

⁷ A MMNy. formai birtokos jelzős szerkezetnek nevezi a *Pest városa* típusú neveket (346). Ezzel szemben a TNy. azonosságot kifejező birtokviszonynak mondja a tagok közötti ilyesfajta kapcsolatot (I, 549). Hasonló módon közelíti meg a jelenséget a MG. is: ez a munka a sajátos azonosító viszony terminust használja (449). A TNy. megfelelő fejezetét író ZELLIGER ERZSÉBET véleménye szerint a *Szocsogó vize*, *Eger pataka* nevek jelölt birtokviszonya az alap- és a bővítményi tag által jelölt dolgok szoros összetartozását jelöli (i. h.). J. SOLTÉSZ KATALIN a faj–egyed fogalom párt használja a jelenség megnevezésére, azaz az ő értelmezése szerint a *Rába folyó* a folyók egy egyede (1979: 112). Magam inkább a BALÁZS JÁNOS által használt osztály–egyed fogalom párt (1963) alkalmazom. BALÁZS szerint a *Fertő tó*, *Pest város(a)* stb. típusú nevek első eleme a létezőt egyedi mivoltában, míg a második elem általánosítva jelöli (1963: 44–5).

het a puszta településnévi előtag lehetősége is, és minthogy az *-i* végű helynevek esetében a képzős származék megegyezik az alapformával, nemigen dönthetjük el, hogy a két lehetőség közül a névben melyiknek a megjelenéséről lehet szó. E két fenti névtípusban az előtag vagy az utótag névformánssal van megjelölve, de a bővítmény és az alaprész jelöltsége egymást kölcsönösen kizárja — ettől a szabálytól csupán a *Bölzse-patak* víznév tér el, melyben mindkét tag jelöletlen.

Sajátos szerkezetű a *Szuha* nevű folyó *Ragály* településen vagy mellette előfolyó ágára, szakaszára utaló *Ragály Szuhája* víznév, melyben a bővítmény és az alaptag is helynév: az előtag jelöletlen településnév, az utótag lokális funkciót kifejező birtokos személyjellel ellátott víznév. A név a jelöltség szempontjából beleillik az előző kategóriákba, azaz alátámasztja azt a feltételezést, hogy a lokális viszony kifejezésére elégséges csupán az egyik tag jelöltsége.

3.2.10. Az előtag s z ó s z e r k e z e t

A nevek bővítményi részeként összetételek ritkán fordulnak elő a korpuszban. A *Nagyfűz pataka* talán egy feltűnő fűzfáról kaphatta a nevét. Így a név előtagja — ezen értelmezés alapján — olyan minőségjelzős szerkezet, melynek melléknévi előtagja és főnévi utótagja is jelöletlen. Felvetődhet az a lehetőség is, hogy az előtag szó szerkezetből alakult víznév, mely másodlagosan egészült ki vízrajzi köznévvvel. Ez az elképzelés névrendszertani szempontból megállná ugyan a helyét, a korpuszban azonban nincs adat *Nagy-fűz* víznévre. Emellett talán kapcsolhatnánk a névhez *Nagy-(Fűz pataka)* szerkezeti elemzést is, ezt azonban névrendszertani okok miatt kevésbé tartom valószínűnek, ugyanis ilyen típusú nevek nem szerepelnek az általam eddig feldolgozott Árpád-kori korpuszban.

A *Magashíd pataka* név előtagja is értelmezhető szó szerkezetként: így a név egy a vízen átvezető építményre (egy magasan fekvő hídra) utalhat. ŠMILAUER azonban a *Magashíd* településnévből eredezteti a nevet (Š. 412, 486). Ezt a származtatást névrendszertani okok támogatják: egyrészt a szó szerkezetek használata nem jellemző névalkotási mód a víznevek körében, másrészt a településnév > víznév változás sokkal gyakoribb, a nevekben a második leggyakoribb le-xéma a Sajó vízgyűjtő területén. Gyengíti azonban a magyarázatot, hogy ilyen településre nem ismerek adatokat.

3.3. Amint a kétrészes víznevek bemutatásából kitűnik, a nevek lexikális szerkezetének tárgyalásakor külön figyelem irányul a birtokos személyjelre, amely lehet funkcionális, azaz valamiféle viszonyra utaló, és funkciótlan, azaz pusztán helynévképző szerepű.

A MMNy.-nek a birtokos jelzőről szóló fejezete a szerkezet jelentése szempontjából nyolc alcsoportot különít el: 1) tulajdonosi viszony, 2) családi, társadalmi hovatartozás, 3) rész–egész viszony, 4) ok/előzmény/alkotó–okozat/következmény/alkotás, 5) genitivus subiectivus, 6) genitivus obiectivus, 7) hely- vagy időviszony és 8) formai jellegű birtokviszony (344–6). Hasonló módon jellemzi a birtoklást kifejező viszonyt a MG. Ez a munka beszél 1) tulajdonosi viszony-

ról, 2) rész–egész viszonyról, 3) összetartozásról – hovatarozásról, 4) ok–okozati viszonyról, 5) genitivus subjectivusról, 6) genitivus objectivusról és 7) a hely és az ott lakók közötti viszonyról, valamint 8) sajátos azonosító viszonyról (449). A víznevekben ezek közül csak néhány típust látunk megjelenni.

A vízrajzi köznevekben feltűnő funkciótlan birtokos személyjel egyrészt a minőségjelzős szerkezetekben (*Kökényes pataka*), másrészt a megnevező szerepű névrész + fajtajelölő vízrajzi köznévként strukturálva jellemezhető, kiegészüléssel keletkezett nevekben (*Dubrówka > Dubróka pataka*, *Liszkó > Liszkó pataka*) fordul elő. A vízrajzi lexéma birtokos személyjele azonban természetesen funkcionális is lehet. A valós birtokolást kifejező, jelölt birtokos jelzős víznevek előtagjai között találkozhatunk népnévvél (*Cseh pataka*), személynévi (*Brúnó pataka*, *Zakariás pataka*), valamint foglalkozásnévi előtaggal is (*Király pataka*, *Prépost pataka*, *Remete pataka*). A valós birtoklás tényét a víznevekben több szempontból is sajátosan kell értenünk: e helyfajta esetében utalhat a birtokviszony egyrészt arra — amint azt már az előbbieken is kiemelttem —, hogy a víz az előtagban megnevezett személy földjén folyik keresztül, illetve ritkábban arra is, hogy a víz elnevezése a halászó jog birtokosáról történt. A birtoklást azonban nemcsak jelölt birtokos jelzős szerkezetek fejezhetik ki: a *Radon-patak* névben e viszonyra jelöletlen szerkezet utal. A birtokos szerkezet egy másik, a folyóvíznevekben szintén megjelenő funkciója a lokális viszonyra utalás, amely településnévi előtagú névszerkezetekben valósul meg: *Damak pataka*, *Szentkirály pataka*, *Varbó pataka*.

4. A Sajó vízrendszerét alkotó egy- és kétrészes nevek lexikális szerkezetének bemutatása után célszerű az eredményeket összevetni egy bővebb víznévállomány adataival, ilyen módon ugyanis szemléletesen látható, hogy milyen helyet foglal el a Sajó vízgyűjtő területének állománya a magyar víznevek rendszerében, mutatkoznak-e lényegi különbségek, vagy rendszertani szempontból a két állomány alapvetően hasonló jegyekkel bír. Az összevetéshez azt a nagyobb adatbázist használtam fel, amely Abaúj–Pilis vármegyék teljes víznévanyagát tartalmazza GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajza alapján.

A Sajó víznévrendszerében ugyanúgy, mint a nagyobb névállományban az egyrészes víznevek között legnagyobb számban jövevénynevekkel találkozunk (lásd a 2. táblázatot). Az átvett nevek többsége — a Sajó vízrendszerének nevei körében és a több vármegyét feldolgozó korpuszban egyaránt — szláv víznév. Az idegen nyelvi hatás a Sajó mentén mindazonáltal különösen erősnek mutatkozik: az egyrészes nevek több mint kétharmada tartozik ugyanis ebbe a kategóriába. Az ilyen méreteket öltő névkölcsönzés felveti azt a kérdést is, hogy vajon az eredetileg is többnyire egyrészes szláv nevek hathattak-e a magyar névalkotásra olyan módon, hogy ez az érintett területen az egyrészes neveknek az átlaghoz képest nagyobb arányát eredményezte volna a víznévállományban. Az

eredmények azt mutatják, hogy ilyen téren nem befolyásolták egymás névrendszert az érintkező nyelvek: az egy- és kétrészes víznevek aránya ugyanis a Sajó vízgyűjtő területén 42 : 58, ami csak viszonylag kis mértékben tér el az Abaúj–Pilis vármegyék területén tapasztalt 49 : 51-os arányszámpártól (lásd az 1. táblázatot), de ez az eltérés éppen az egyrészes neveknek az átlagosnál valamivel kisebb arányára utal ezen a területen.

A magyar víznévállományt reprezentáló korpusz egyrészes neveit tekintve (lásd a 2. táblázatot) gyakoriak a lexikális szempontból településnevet (például *Kubin*), vízrajzi köznevet (például *Patak*), illetve a növénynevet (például *Halyagos*) tartalmazó víznevek: ezek összességében az egyrészes nevek 40%-át adják. A Sajó területén a jövevénynevek magas aránya miatt ezek a típusok csupán alig több mint 20%-ot tesznek ki. A három kategória belső arányában viszont nagy különbségek vannak: a vizsgált területünkön a településnevek víznévi előfordulása relatíve gyakoribb, mint másutt.

A kétrészes víznevek utótagjára egyfajta meghatározottság jellemző: ebben a pozícióban ugyanis kizárólag földrajzi köznevek (*Várad ere*) vagy már meglévő víznevek (*Ragály Szuhája*) állhatnak. Kétrészes víznevek előtagként viszont sokféle lexéma szerepelhet: ebben a pozícióban földrajzi köznévvvel (*Áj-patak*), településnévvvel (*Baski-patak*), anyag- (*Sáros-patak*), növény- (*Mohos-patak*), valamint állatnévvvel (*Farkas pataka*), melléknévvvel (*Száraz-Béla*), személynévvvel (*Károly pataka*), személyt általában jelölő közszóval (*Prépost pataka*), igei származékkal (*Holt-Ida*), illetve szószerkezettel (*Nagyfűz pataka*) egyaránt találkozhatunk.

A vízrajzi köznévi utótaggal alakult kétrészes nevek (lásd a 3.1. táblázatot) mindkét korpuszban a vízneveket és településneveket előtagként tartalmazó struktúra dominanciája jellemző (például *Bocsárd pataka*). A víznévi előtag szembe-tűnő gyakorisága a Sajó területén azzal indokolható, hogy a nevek nagy része átvett név, amely bekerülve a magyar névrendszerbe, utólag földrajzi köznévvvel kiegészülve válik a névhasználók számára magyar víznévvé. Emellett a névszerkezet mellett a két névanyagban megegyező módon a melléknévi (például *Kis-patak*), a növénynévi (például *Cser-víz*), valamint az anyagnévi előtagú (például *Apoka pataka*) nevek jellemzők.

Mindkét víznévállományban a többi típusnál jóval kisebb a víznévi utótagot tartalmazó nevek csoportja (lásd a 3.2. táblázatot), ami leginkább azt mutatja, hogy a folyók szakaszait, ágait ritkán nevezik meg a folyó egészének nevét felhasználva. Ha viszont megtették ezt, akkor az elkülönítésre leggyakrabban melléknévet alkalmaztak (például *Nagy-Delne*).

1. táblázat. *A nevek szerkezeti megoszlása.*

Névszerkezet		Abaúj–Pilis vm.	Sajó vízrendszere
Egyrészes víznév		49%	42%
Kétrészes víznév	Vízrajzi köznévi utótagú	45%	54%
	Víznévi utótagú	6%	4%

2. táblázat. *Az egyrészes víznevek lexikális szerkezete.*

Felhasznált lexémák	Abaúj–Pilis vm.	Sajó vízrendszere
Jövevénynév	46%	70%
Helynév (településnév)	18%	15%
Vízrajzi közné	12%	3%
Növénynév	10%	3%
Egyéb: állatnév, épületnév, melléknév, ige-név, személynév, szószerkezet	14%	9%

3.1. táblázat. *A vízrajzi köznévi utótagú kétrészes víznevek lexikális szerkezete.*

Lexikális szerkezet	Abaúj–Pilis vm.	Sajó vízrendszere
Víznév + földrajzi közné	23%	32%
Településnév + földrajzi közné	25%	18%
Növénynév + földrajzi közné	12%	13%
Anyagnév + földrajzi közné	5%	4%
Melléknév + földrajzi közné	16%	12%
Egyéb: személynév, személyt jelölő közszó, vízrajzi közné, állatnév, igenév, szó-szerkezet, épületnév, tárgy neve + földrajzi közné	19%	21%

3.2. táblázat. *A helynévi utótagú kétrészes víznevek lexikális szerkezete.*

Felhasznált lexémák	Abaúj–Pilis vm.	Sajó vízrendszere
Melléknév + víznév	68%	80%
Igenév + víznév	20%	1%
Egyéb: településnév, szószerkezet, épít-ménynév + víznév	12%	19%

Irodalom

- BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében: *ÁNyT.* 1: 41–52.
 D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története.* Bp.
 BENKŐ LORÁND (1947), Víz- és helységneveink viszonyához: *MNy.* 43: 259–63.
 BENKŐ LORÁND (1997), Megjegyzések a *Begej* névhez (Adalék táj- és vízneveink viszonyához). In: *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* Szerk. KISS GÁBOR–ZAI CZ GÁBOR. Bp. 62–70.

- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Bp.
- BÍRÓ FERENC (1999), Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére: *NÉ.* 21: 36–42.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1995.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- Gy. = GYÓRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp., 1966. II–III. Bp., 1987.
- GYÓRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szekezetéről: *MNyj.* 40: 35–46.
- GYÓRFFY ERZSÉBET–RESZEGI KATALIN (2003), Árpád-kori hegy- és víznevek funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlító vizsgálata: *MNyj.* 41: 195–204.
- HAJDÚ MIHÁLY (1981), Helyneveink -d-féle képzőinek funkcióiról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp. 161–72.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- KISS LAJOS (1994), A Felvidék víznevei: *MNy.* 90: 1–19.
- KISS LAJOS (1997), Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Bp. 177–85.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta historica, tomus LV. Szeged.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. NytudÉrt. 33. sz. Bp.
- MG. = *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Bp., 2000.
- MMNy. = BENCZÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ, *A mai magyar nyelv*. Nyolcadik kiadás. Bp., 1991.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár*. Bp., 1902–1906.
- PÓCZOS RITA (2003), A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei: *MNyj.* 41. 487–96.
- RMGI. = *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Szerk. BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR. Bp.
- Š. = ŠMILAUER, VLADIMÍR, *Vodopis starého Slovenska*. Praha–Bratislava, 1932.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Bp., 1991. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Bp., 1992.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névérték Kiadványai 4. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névérték Kiadványai 6. Debrecen.